

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.9.24>**Олександра Гаєвая,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри права

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

Людмила Перевалова,

канд. філософ. наук, доцент,

професор кафедри права

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

Анна Гаряєва,

доцент кафедри права

Національного технічного університету

«Харківський політехнічний інститут»

ВИТОКИ ДЕРЖАВИ ЗАГАЛЬНОГО ДОБРОБУТУ

У статті розглядаються еволюції загальних теорій добробуту населення, опис і аналіз вже сформованих і функціонуючих різних моделей розподілу доходів у тому чи іншому суспільстві і головно-го організатора цього процесу – держави. Розглянуто історичні причини виникнення витоків добробуту, проаналізовано різноманітні точки зору видатних вчених на цю проблему у світі. Розкрито об'єктивний характер підвищення ролі держави в соціальній сфері індустріального суспільства, метою якого виступає не тільки боротьба з бідністю, а й підвищення рівня добробуту всього населення.

У статті розширено і поглиблено знання про еволюцію загального добробуту населення. Доведено, що завдяки зусиллям із забезпечення добробуту, незважаючи на відмінності в історичному розвитку, системи соціального захисту більшості країн ЄС охоплюють майже всі соціальні ризики, такі як хвороба, старість, інвалідність, нещасні випадки на виробництві та ін. На прикладах наукових теорій представлені регулятори, якими є економічні, соціальні і правові інститути і механізми, для вивчення цього досвіду тими державами, які ще далекі від ефективного функціонування інституту обов'язкового соціального страхування і становлення розвиненого громадянського суспільства.

Навчені сьогодні уявлення про індивідуальний добробут в конкретно-історичний період визначаються офіційними та науковими критеріями, нормами і нормативами такої соціально-економічної категорії, як якість життя. Доведено, що під «державою добробуту» розуміють комплекс економічних, фінансових, соціальних інститутів держави, що здійснює регулювання економічної та соціальної сфер з метою забезпечення повної зайнятості, високого рівня доходів і стабільних цін, а також реалізує програми соціальної допомоги вразливим верствам населення.

Доведено, що в найбільш загальному сенсі «держава добробуту – це система політики, в якій відповідальність держави поширюється до відповідальності суспільства за добробут громадян, а її мета – надання всім членам суспільства юридичних, політичних, соціальних прав шляхом справедливого розподілу доходів».

Ключові слова: добробут населення, дохід, держава, соціальна сфера, бідність, еволюція, соціальні ризики, громадянське суспільство.

Постановка проблеми. Стаття присвячена проблемам еволюції загального добробуту населення, опису й аналізу вже сформованих і функціонуючих різних моделей розподілу доходів в тому чи іншому суспільстві і головного організатора цього процесу-держави. Автори розглядають історичні причини виникнення витоків добробуту, аналізують різноманітні точки зору видатних вчених на цю проблему у світі. У статті розкрито об'єктивний характер підвищення

ролі держави в соціальній сфері індустріального суспільства, метою якої виступає не тільки боротьба з бідністю, а й підвищення рівня добробуту всього населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми еволюції загального добробуту населення у світі, оптимального дотримання інтересів всіх членів суспільства в процесі встановлення ринкової рівноваги завжди були в центрі уваги видатних дослідників у сфері трудового права та соціального забез-

печення. Це Г. С. Гончарова, В. В. Жернаков, М. І. Іншин, К. Ю. Мельник, С. М. Прилипка, О. О. Процевський, Г. І. Чанишева, О. М. Ярошенко, до них приєдналися молоді науковці В. В. Веннікова, К. Я. Герман, О. С. Кайтанський, В. У. Лебідь, А. А. Мірошніченко, Ф. О. Мовчан, О. Г. Серета, Г. А. Трунова, Ф. А. Цесарський та багато інших. Однак питання, пов'язані з ефективністю розподілу економічних благ і оцінкою добробуту людей, не вивчені достатньою мірою, тому ця стаття є ще одним акцентом у вирішенні цього питання.

Важливий внесок у розвиток теорії добробуту населення в першій половині ХХ ст. зробили багато західних вчених-економістів: А. Маршалл [1], Р. Тітмус, Е. Хансен, Р. Мюрдаль, П. Семюелсон [2], В. Парето і А. Пігу.

Метою цієї статті є розширення і поглиблення знань про еволюцію загального добробуту населення; доведення того, що завдяки зусиллям із забезпечення добробуту, незважаючи на відмінності в історичному розвитку, системи соціального захисту більшості країн ЄС охоплюють майже всі соціальні ризики, такі як хвороба, старість, інвалідність, нещасні випадки на виробництві та ін. На прикладах наукових теорій представлені регулятори, якими є економічні, соціальні і правові інститути і механізми для вивчення цього досвіду тими державами, які ще далекі від ефективного функціонування інституту обов'язкового соціального страхування і становлення розвиненого громадянського суспільства.

Виклад основного матеріалу. У своїх роботах В. Парето порушив питання про оптимальне дотримання інтересів всіх членів суспільства в ході встановлення ринкової рівноваги, оскільки загальний ефект не означає вирашу для кожної окремої особи. Проблема ефективності розподілу економічних благ тісно пов'язана з проблемою справедливості. Для будь-якого людського суспільства нерівність доходів і, отже, нерівність доступу до ресурсів і благ є фундаментальним фактом.

У роботі «Економічна теорія добробуту» (1924) А. Пігу розробив практичний інструментарій для забезпечення добробуту на основі положень неокласичної теорії. На думку А. Пігу, держава повинна забезпечувати не тільки максимізацію суспільного добробуту через механізм перерозподілу доходів і облік «зовнішніх ефектів», але й розвиток фундаментальної науки, освіти, здійснювати природоохоронні проекти, захищаючи інтереси майбутнього.

Розглядаючи еволюцію теорій добробуту в контексті теорії суспільного вибору, лауреат Нобелівської премії з економіки А. Сіно приділяє велику увагу питанням оцінки та порівняння добробуту людей, що дуже важливо для практичного втілення тих чи інших моделей соціальної політики держави [3].

Найявні сьогодні уявлення про індивідуальний добробут у конкретно-історичний період визначаються офіційними та науковими критеріями, нормами і нормативами такої соціально-економічної категорії, як якість життя.

Слід зазначити, що основні положення економічної теорії добробуту фактично описують і аналізують вже сформовані і функціонуючі різні моделі розподілу доходів у тому чи іншому суспільстві і головного організатора цього процесу – держави.

У науковій літературі визнаною є думка з приводу умов і історичного етапу зародження й розвитку ідей добробуту і моделей організації і структури суспільства, що забезпечують «соціальний характер суспільних відносин».

Як зазначає бельгійський вчений Роберт Скотт Гасслер, держава добробуту – феномен ХХ ст., але витoki її – і соціальні, й економічні – сягають у минулі століття: «Свого часу економісти виявили, що тільки за певних, досить нереалістичних умов вільні ринки, будучи віддані на волю, здатні ефективно розподіляти ресурси <...> Довести, що самі по собі вільні ринки можуть досягти чого-небудь іншого, не вдалося: вільні ринки не обов'язково чесно розподіляють доходи, рятують від інфляції, приносять щастя або хоча б гарантують, що всі залишаться живі <...> Таким чином, держава добробуту формується в дві стадії. Спочатку забезпечує людей засобами для самостійного виживання, роблячи вільну торгівлю справді вільною <...> Потім коригуються прорахунки ринку з метою справедливого перерозподілу доходів. Немає ніякої гарантії, що в умовах вільного ринку кожен отримає рівно стільки, скільки заслуговує. Спочатку потрібно визначити, «що він заслуговує» і «що платить ринок» [4].

При цьому важливим теоретичним постулатом доктрин добробуту є об'єктивний характер підвищення ролі держави в соціальній сфері індустріального суспільства, метою якої виступає не тільки боротьба з бідністю, а й підвищення рівня добробуту всього населення. Наприклад, фінський учений П. Куусі вважає, що природа державної соціальної політики в умовах розвинутого індустріального суспільства змінюється: якщо раніше

вона мала на меті захист «слабких» і «нужденних», то тепер вона орієнтується на всю націю і перетворилася на «національне надбання» [5].

При цьому дані наукові категорії трактуються з позиції виконання державою комплексу соціально-захисних функцій, відповідальності уряду за забезпечення основних соціальних потреб громадян включаючи створення умов для розвитку громадянського суспільства [6].

Тому можна сказати, що держава загального добробуту – це свого роду теоретична і практична модель соціального порядку, в якій здійснюється широкий комплекс програм соціальної допомоги непривілейованим верствам населення.

Сучасні вчені категорію «держава загального добробуту» визначають з позиції справедливого розподілу і забезпечення добробуту кожного члена суспільства [7], а поняття «соціальна держава» розглядають як «правову демократичну державу, котра проводить сильну соціальну політику і розвиває вітчизняну соціальну ринкову економіку, спрямовану на стабільне забезпечення високого життєвого рівня та зайнятості населення, реальне здійснення прав і свобод громадян, створення сучасних і доступних усім громадянам систем освіти, охорони здоров'я, культури, соціального забезпечення і обслуговування, підтримки незаможних і малозабезпечених верств населення» [8].

Порівняльний аналіз соціальних витрат на душу населення в 1990-і рр. в країнах ЄС показує, що, незважаючи на відмінності в історичному розвитку, системи соціального захисту більшості країн ЄС охоплюють майже всі соціальні ризики, такі як хвороба, старість, інвалідність, нещасні випадки на виробництві та ін. Крім того, в більшості європейських країн передбачено надання мінімального соціального доходу.

Співвідношення між обсягами соціальних витрат таке, що, як правило, в більшості країн ЄС значна частка (від 1/3 до 2/3 соціального бюджету) припадає на пенсійне страхування. На другому місці в структурі соціальних бюджетів європейських країн знаходяться витрати на медичне страхування.

У зв'язку з цим, під «державою добробуту» розуміють комплекс економічних, фінансових, соціальних інститутів держави, що здійснюють регулювання економічної та соціальної сфер з метою забезпечення повної зайнятості, високого рівня доходів і стабільних цін, а також реалізують програми соціальної допомоги вразливим верствам населення.

Доктрини добробуту, держави загального добробуту і соціальної держави присвячені аналізу й обґрунтуванню ролі сукупності соціальних інститутів в західних країнах, покликаних забезпечити всіх членів суспільства соціальними правами на трудові доходи за допомогою їх перерозподілу на основі механізмів громадської солідарності.

На думку Роберта Гасслера [4], для успішного функціонування національних економік і систем добробуту в умовах вільної ринкової економіки необхідні відповідні регулятори, якими слугують економічні, соціальні і правові інститути і механізми.

По-перше, вони створюють сприятливі умови для економічної діяльності: навчають людей, формують у них смак і мораль, розкривають наукові підстави технології виробництва, вселяють в людей впевненість, що у них вистачить власних сил для виживання.

По-друге, налагоджують і роблять оперативною саму економічну систему, встановлюючи для цього права на власність, інформуючи про товари і способи їх придбання, регулюючи ведення ділових операцій.

По-третьє, вони коригують розміщення ресурсів, забезпечуючи для цього інфраструктуру, обмежують забруднення навколишнього середовища, контролюють і обмежують діяльність монополій, законодавчо встановлюючи необхідність страхування діяльності підприємців і працівників.

По-четверте, перерозподіляють доходи через безпосередню грошову допомогу або субсидуючи соціальні програми.

По-п'яте, стабілізують умови функціонування економіки за допомогою макроекономічних регуляторів, вживаючи заходів, спрямованих на зниження безробіття й інфляції.

Настільки широкий набір функцій держави та інших суспільних інститутів з організації економічного та соціального життя суспільства відображає складні об'єктивні умови, необхідні для ефективного забезпечення суспільного добробуту широких кіл населення. Тому в найбільш загальному сенсі «держава добробуту – це система політики, в якій відповідальність держави поширюється до відповідальності суспільства за добробут громадян, а її мета – надання всім членам суспільства юридичних, політичних, соціальних прав шляхом справедливого розподілу доходів».

Наприклад, німецький вчений Клаус Оффе відзначає дві важливі характеристики держави загального добробуту: «надання допомоги і підтримки (в грошовому чи натуральному вираженні) тим громадянам, які відчувають особливу потребу і піддаються ризикам, пов'язаним із ринковою еконо-

мікою, а також визнання формальної ролі профспілок у колективних переговорах і у формуванні державної політики» [9].

Ще одним, досить поширеним поглядом на витоки і рушійні механізми розвитку добробуту широких мас населення є думка зарубіжних і вітчизняних вчених, згідно з якою соціальна держава багато в чому зобов'язана створенню й ефективному функціонуванню інституту обов'язкового соціального страхування і становленню розвиненого громадянського суспільства [10].

Комплекс завдань, що вирішуються за допомогою соціального страхування, вражає. Крім міцної основи соціального захисту працюючих, даний соціальний інститут сприяє підвищенню стабільності в суспільстві та економіці, сприяє гармонізації відносин у трудових колективах.

Це багато в чому пояснює унікальну роль інституту соціального страхування, який за допомогою своїх економічних, правових і соціальних механізмів виконує державно-громадські функції соціального захисту і чинить активний позитивний морально-психологічний вплив на процес формування збалансованого «соціально-ринкового» менталітету населення.

Зумовлено це тим, що в ньому знайшли органічне втілення, здавалося б, полярні і несумісні ідеї: персональна відповідальність особистості за своє матеріальне благополуччя і колективна (солідарна) взаємодопомога, ліберальні і соціал-демократичні ідеали.

При цьому соціальне страхування виступає і як продукт громадянського суспільства (відіграє визначальну роль для соціальних суб'єктів у фінансуванні та самоврядуванні), і водночас як ефективний механізм його побудови: демократичний характер організації, масовий масштаб залученості в нього практично всього працездатного населення і прозорість фінансових потоків. Ось чому соціальне страхування – це потужний механізм досягнення соціальної злагоди, а ступінь його розвитку слугує барометром рівня соціального захисту трудящих.

Настільки унікальні якості соціального страхування пояснюються тим, що даний інститут соціального захисту побудований на основі законів і норм, які визначають і регулюють глибинні течії життя суспільства: природного закону (природного права) і загального блага, принципів соціальної справедливості та самовідповідальності, солідарної взаємодопомоги, солідарності і субсидіарності.

Якщо взяти за приклад Україну в питаннях соціального захисту населення і його добробуту, то можна зауважити, що в країні намага-

ються взяти курс на підвищення соціального добробуту населення. Так, 28 лютого 2019 року в місті Києві відбулось засідання колегії Міністерства соціальної політики України на тему «Основні досягнення у соціальній сфері та перспективи розвитку» [11], де можна було почути виступи і Прем'єр-міністра України, і міністра соціальної політики, і виступ голови Київської облдержадміністрації. Міністр соціальної політики наголосив, що держава поставила собі завдання знизити в країні бідність, покращити доступ населення до суспільних послуг, а для цього розроблено нову систему соціально-трудова відносин, запроваджено нові та модернізовано державні соціальні програми та розвинуто спроможність громад у наданні послуг у сфері соціального захисту. Реформування сфери праці з огляду на комплекс питань є нагальним завданням у захисті працюючого населення і потребує зближення правового поля України та країн ЄС. У довгостроковій перспективі приведення умов бізнесу та підприємництва до європейських стандартів сприятиме безумовному дотриманню законодавства з праці, що, своєю чергою, забезпечить створення безпечних умов праці, легалізацію зайнятості та детінізацію доходів населення, упорядкування та цивілізацію атипичних форм зайнятості. Засідання колегії – це добре, але реалії життя в Україні – це зовсім інше.

Наша країна сьогодні, на жаль, не крокує вперед до економічного та соціального прогресу. Відсутня збалансованість між економічним зростанням та соціальними видатками і наявна неспроможність національної економіки повністю забезпечити всі зобов'язання держави, що дуже перешкоджає ефективному соціальному розвитку. Компанія Research & Branding Group провела опитування українців і дійшла висновку, що дві третини громадян свідчать про те, що за останній рік рівень їхніх доходів значно зменшився. Через глибоку девальвацію гривні і падіння ВВП ціни ростуть високими темпами. На жаль, за останній рік жителі України зіткнулися з підвищенням цін на проїзд та ліки, продукти харчування та одяг. Як наслідок, люди почали більше заощаджувати, хтось відмовився від нового житла чи автомобіля, хтось – від одягу, а декому навіть довелося економити на їжі, що є неприйнятним.

Невиважена політика у сферах ціноутворення і заробітної плати призводить до подальшого зниження рівня життя українського населення, знецінення мотивації трудової діяльності, підсилює соціальну напруженість і стихійні тенденції в розвитку суспільства. Рівень соціальної захищеності українського населення є досить низьким порівняно зі стандартами розвинутих країн

не стільки через слабку соціальну спрямованість державних витрат, скільки через низький рівень оплати праці. Як завжди, в складній економічній ситуації найбільший удар припадає на незахищені верстви населення. Українці, у яких і раніше витрати на їжу сягали 80 % доходів, не спроможні коригувати бюджет [12].

Таким чином, в реалії соціальні потреби людей задовольняються на досить низькому рівні: високий рівень бідності, а ще вищий – у сім'ях, де є діти чи інваліди, чи особи працездатного віку, які не мають роботи, – це свідчить про недостатню ефективність механізмів соціальної підтримки з боку держави найбільш соціально незахищених категорій населення [13].

У результаті соціально незахищені категорії людей перестають платити за житло чи навчальні програми власних дітей. Декому не вистачає коштів на власне лікування, що зрештою приводить людину до фатального кінця. Люди знаходять вихід, дехто переходить з натуральної їжі на синтетичну, і така ж картина з одягом, але варто пам'ятати, що все це робиться за рахунок власного здоров'я.

Що ж до мінімальної пенсії, котру отримують пенсіонери України, то вона, з огляду на міжнародний рівень пенсійного забезпечення, привірюється до геноциду пенсіонерів.

Висновки

Таким чином, найважливішим напрямом соціально-економічної політики уряду та держави України повинно бути досягнення стійкої позитивної динаміки добробуту населення на основі збільшення платоспроможності, зокрема підвищення заробітної плати працюючого населення. Необхідною є розробка системи соціальних стандартів, яка б дійсно забезпечувала гідний рівень життя населення та відповідала європейським стандартам, при цьому її запровадження має передбачати поступові етапи досягнення цих стандартів протягом кількох років окремо для кожної категорії населення. Також необхідно встановити реальний прожитковий мінімум, удосконалити методику його визначення, яка має узгоджуватися із соціально-економічними умовами, що змінюються в країні.

Основний ресурс для подолання бідності – не кредити МВФ і не іноземні інвестиції, а кошти українців, у тому числі ті, які формують незаконні фінансові потоки через кордон Укра-

їни. Треба зробити їх легальними і спрямувати на інвестиції в нові технології через спеціальні інституції на зразок банку розвитку.

Сьогодні наша країна обрала нового Президента, Верховну Раду і новий Уряд. Мусимо вірити, що нова команда буде здатна розробити і реалізувати такі напрями соціальної політики, які дадуть можливість забезпечити гідний рівень життя громадян нашої країни на рівні європейських і світових стандартів.

Список використаних джерел:

1. Маршалл А. Основы экономической науки. Москва : Эксмо, 2007. 830 с.
2. Самуэльсон П. Э. Чистая теория общественных расходов. Вехи экономической мысли. Т. 4. Экономика благосостояния и общественный выбор / под общ. ред. А. П. Заостровцева. СПб. : Экономическая школа, 2004. 248 с.
3. Мировая экономическая мысль: сквозь призму веков : в 5 т. Т. V : в 2-х кн. Кн. 2. Всемирное признание: лекции нобелевских лауреатов / отв. ред. Г. Г. Фетисов. Москва : Мысль, 2004. С. 270.
4. Гасслер Р. С. Государство благосостояния: теория и практика. *Политический журнал*. 2004. № 21(24). С. 31–33.
5. Kuusi P. Social Policy for the Sixties. A plan for Finland. Helsinki? 1964. P. 29, 31, 65.
6. Webster's Desk Dictionary of English Language. N.Y., 1990. P. 1020.
7. Фомина В. Н. Государство всеобщего благоденствия. Энциклопедический социологический словарь. Москва, 1995. С. 142.
8. Социальное государство: краткий словарь-справочник. Москва : Академия труда и социальных отношений, 2002. С. 191.
9. Offe C. Some Contradiction of the Modern Welfare State. *Critical Social Policy*. 1982. Vol. 2 . № 5. P. 25.
10. Розанваллон П. Новый социальный вопрос. Москва : Maginet, 1998. С. 18; Роик В. Д. Социальное страхование, социальное государство, гражданское общество в России: взгляд в XXI век. *Человек и труд*. 2000. № 1, 2, 4.
11. Основні досягнення у соціальній сфері та перспективи розвитку : матеріали колегії Міністерства соціальної політики України 28 Лютого 2019 URL: <https://www.msp.gov.ua/news/16762.html> (дата звернення: 24.08.2019).
12. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання : монографія. Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ "Магістр", 2017.
13. Система соціального захисту та соціального забезпечення в Україні. Реальний стан та перспективи реформування. Київ : Центр громадської експертизи, 2016. 104 с.

In the article it is considered evolutions of general theories of the population well-being, the description and analysis of the various models of income distribution being already formed and functioning in that or those society, and the main organizer of this process, that is, the state, Historical causes of the emergence of welfare sources have been considered, and various points of views of prominent scientists on this problem in the world have been analyzed. It is given the characteristic of the objective character of the state increasing role in the social sphere of the industrial society, the goal of which is not only to struggle with poverty, but also to improve the welfare of the entire population.

In the article it is widen and made deeper the knowledge on the evolution of the general welfare of the population. It is proved that as the result of the efforts in order to provide with welfare, in spite of the differences in the historical development, systems of the social protection of the prevailing number of the EU countries include almost all social risks, such as illness, old age, disability, industrial accidents, and others. On the examples of scientific theories there are presented regulators, those which serve as economic, social and legal institutions and mechanisms for studying of this experience by those states that themselves are far from the effective functioning of the institution of compulsory social insurance and establishment of a developed civil society.

The present day existing perceptions on the individual well-being in a specific historical period are determined by the official and scientific criteria, norms and standards of such socio-economic category as quality of life. It is proved that under "welfare state" it is understood the complex of the state economic, financial and social institutions, that carry out the regulation of the economic and social spheres with the aim of providing the full employment, high level of income and stable prices and also realize social assistance programs for vulnerable sections of the population.

It is proved that in the most general sense, "the welfare state is a policy system in which the responsibility of the state extends to the responsibility of society for the welfare of citizens, and its purpose is to provide all members of society with legal, political and social rights through fair distribution of incomes".

Key words: population welfare, income, state, social sphere, poverty, evolution, social risks, civil society.

